ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

FILOLOGIK TERMINLARNI TANLASH, NORMALLASHTIRISH VA STANDARTLASHTIRISH MASALALARI

Kadirova Zaynura Zaynidinovna
Termiz davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti
kafedrasi dotsenti(PhD).

Annotatsiya: Ushbu maqolada filologik terminlarni tanlash, ularni normallashtirish va standartlashtirish jarayonida yuzaga keladigan nazariy hamda amaliy muammolar tahlil qilinadi. Termin tanlashda semantik aniqlik, tarixiylik va ilmiy an’analar masalasi yoritiladi. Normallashtirish jarayonida terminlarning yagona shaklga keltirilishi, sinonim va variantlilikni bartaraf etish muhimligi asoslab beriladi. Shuningdek, xalqaro terminologik standartlar va milliy til xususiyatlari o‘rtasidagi muvozanat masalasi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari filologik terminologiyani tizimlashtirish va ilmiy kommunikatsiyani takomillashtirishga xizmat qiladi.
Kalit so‘zlar: filologik termin, termin tanlash, normallashtirish, standartlashtirish, termin variantlari, semantik aniqlik, terminologik tizim, ilmiy an’ana.

KIRISH

Zamonaviy filologiya fanining taraqqiyoti terminologik tizimning aniqligi, izchilligi va barqarorligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Har qanday ilmiy sohada bo‘lgani kabi filologiyada ham terminlar ilmiy tushunchalarni aniq ifodalash, bilimlarni tizimlashtirish va ilmiy muloqotni samarali tashkil etish vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois filologik terminlarni tanlash, normallashtirish va standartlashtirish masalalari bugungi kunda dolzarb ilmiy muammo sifatida e’tirof etilmoqda. Terminlarning variantliligi, sinonimligi va ayrim hollarda semantik noaniqligi ilmiy matnlarning tushunarliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Filologik terminlarni tanlash jarayoni nafaqat tilning ichki imkoniyatlari, balki tarixiy taraqqiyot, ilmiy an’analar va xalqaro terminologiya bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshiriladi. Normallashtirish jarayonida terminlarning yagona shaklga keltirilishi, ularning yozilishi va qo‘llanish doirasining aniqlanishi muhim vazifa hisoblanadi. Standartlashtirish esa terminologik birliklarni rasmiy me’yor sifatida belgilashni, ilmiy va ta’limiy adabiyotlarda bir xil qo‘llanishini ta’minlashni nazarda tutadi.

O‘zbek filologiyasida terminologik tizimni takomillashtirish jarayonida milliy til xususiyatlari va xalqaro ilmiy tajribani uyg‘unlashtirish muammosi mavjud. Ayrim terminlarning chet tillardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirilishi yoki bir tushuncha uchun bir nechta terminlarning qo‘llanishi ilmiy aniqlikni pasaytiradi. Shu sababli filologik terminlarni tanlash, normallashtirish va standartlashtirish masalalarini kompleks tadqiq etish, ularning nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliy mexanizmlarini belgilash bugungi filologiya fanining muhim vazifalaridan biridir.

Asosiy qism

Filologik terminologiya ilmiy tafakkurning asosiy tayanch unsurlaridan biri bo‘lib, tilshunoslik fanida tushunchalarni aniqlash, ularni tizimli ravishda tasniflash va ilmiy muloqotni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Terminlar nafaqat nomlash vositasi, balki muayyan ilmiy konsepsiyaning mazmuniy chegaralarini belgilovchi birlik sifatida ham ahamiyatlidir. Shu bois filologik terminlarni

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

tanlash, normallashtirish va standartlashtirish masalalari tilshunoslikda doimiy e'tibor markazida bo'lib kelmoqda.

Filologik terminlarni tanlash jarayoni murakkab lingvistik va metodologik omillar bilan belgilanadi. Avvalo, tanlanayotgan termin muayyan ilmiy tushunchaning mazmunini to'liq va aniq ifodalashi lozim. Semantik aniqlik termin tanlashning asosiy mezonlaridan biri bo'lib, bir terminning bir nechta tushunchani ifodalashi yoki aksincha, bir tushuncha uchun bir nechta terminning mavjudligi ilmiy aniqlikni pasaytiradi. O'zbek filologiyasida bu holat ayniqsa sinonimik terminlar, variant shakllar va tarjima yo'li bilan kirib kelgan birliklar misolida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Termin tanlashda tarixiylik va ilmiy an'ana omili ham muhim hisoblanadi. O'zbek tilshunosligi taraqqiyoti davomida shakllangan terminlar tizimi ma'lum ilmiy maktablar va tadqiqot an'analari bilan bog'liq. Shu sababli yangi termin yaratishda yoki mavjud terminni almashtirishda fan tarixida shakllangan qo'llanilish tajribasini inkor etmaslik lozim. Aks holda, terminologik uzilishlar yuzaga kelib, ilmiy muloqotda tushunmovchiliklar paydo bo'lishi mumkin.

Filologik terminlarni normallashtirish jarayoni terminologik tizimni barqarorlashtirishga qaratilgan muhim bosqich hisoblanadi. Normallashtirish terminlarning imlo, talaffuz, grammatik shakl va qo'llanish doirasini yagona me'yor asosida belgilashni nazarda tutadi. O'zbek filologik terminologiyasida ayrim terminlarning bir nechta grafik va morfologik variantlarga ega ekanligi normallashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Masalan, xorijiy tillardan o'zlashtirilgan terminlarning moslashuvi jarayonida fonetik va morfologik nomuvofiqliklar vujudga keladi.

Normallashtirish jarayonida terminlarning sinonimik qatorlarini qisqartirish, variant shakllardan eng maqbulini tanlash muhim vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda terminning ilmiy aniqligi, qo'llanish chastotasi va mutaxassislar orasida qabul qilinganligi asosiy mezon sifatida olinadi. Shu bilan birga, normallashtirish faqat lingvistik mezonlar bilangina emas, balki ilmiy hamjamiyat ehtiyojlari va amaliy qo'llanish bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Standartlashtirish filologik terminologiyani rivojlantirishning eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Ushbu jarayon terminlarni rasmiy me'yor sifatida tasdiqlash, ularning ilmiy va ta'limiy adabiyotlarda yagona shaklda qo'llanilishini ta'minlashga qaratilgan. Standartlashtirilgan terminlar ilmiy muloqotda barqarorlikni ta'minlab, fanlararo integratsiyani osonlashtiradi. Ayniqsa, xalqaro ilmiy maydonga chiqishda terminologik standartlarning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek filologik terminologiyasini standartlashtirish jarayonida milliy til xususiyatlari bilan xalqaro terminologik talablari o'rtasidagi muvozanatni saqlash dolzarb masala hisoblanadi. Ba'zi hollarda xalqaro terminlarni to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish, boshqa hollarda esa ularning o'zbekcha muqobillarini yaratish zarurati yuzaga keladi. Bu jarayonda terminning tushunarli bo'lishi, ilmiy aniqligi va tilning ichki imkoniyatlariga mosligi asosiy mezon sifatida qaraladi.

Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalarining rivoji filologik terminlarni tanlash, normallashtirish va standartlashtirish jarayoniga yangi yondashuvlarni olib kirdi. Elektron terminlar bazalari, lingvistik korpuslar va avtomatlashtirilgan tahlil vositalari terminlarning real qo'llanishini aniqlash, ularning variantlarini tahlil qilish va me'yoriy shakllarini belgilashda muhim yordam bermoqda. Bu esa terminologik qarorlarni empirik asosda qabul qilish imkonini yaratadi. Filologik terminlarni tanlash, normallashtirish va standartlashtirish masalalari o'zbek tilshunosligining barqaror rivoji uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu jarayonlarning izchil amalga oshirilishi terminologik tizimning mukammallashuviga, ilmiy muloqot sifatining oshishiga va o'zbek tilining zamonaviy ilmiy til sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

Xulosa

Filologik terminlarning tanlanishi, normallashtirilishi va standartlashtirilishi zamonaviy tilshunoslikning muhim jihatidir. Terminlarning aniqligi va tizimliligi ilmiy muloqotning asosini tashkil qiladi, tilshunoslik fanida ilmiy izchillikni ta’minlaydi. Terminlarni normallashtirish jarayoni ularning semantik aniqligi, ierarxik tizimdagi joyi va boshqa terminlar bilan bog‘liqligini nazarda tutadi. Standartlashtirish esa ularning ilmiy, pedagogik va amaliy qo‘llanilishida yagona shaklda ishlatilishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, xalqaro ilmiy terminologiya bilan uyg‘unlik ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, terminlarning tarjima imkoniyatlarini kengaytiradi. Terminlar bazasini shakllantirishda tizimlilik, izchillik va moslashuvchanlik tamoyillariga amal qilinsa, ilmiy tadqiqotlar sifat jihatdan samarali bo‘ladi. Bu jarayon nafaqat terminologiyaning barqaror rivojlanishiga, balki o‘zbek tilining ilmiy maydondagi mavqeini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ахманова О. С. Терминология и язык науки. – М.: Наука, 1972. – 215 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Реформатский А. А. Введение в языкознание. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 536 с.
4. Superanskaya A. V. General terminology: Theory and practice. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 184 p.
5. Qosimova D. O‘zbek tilida terminologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2015. – 180 b.
6. Abdurahmonov G‘. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. – 312 b.
7. ISO 704:2009. Terminology work — Principles and methods.
8. Karimov S. Ilmiy terminlarni me’yorlashtirish muammolari. // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2018. – №3. – B. 45–52.